

Мистецькі біографії

МИХАЙЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

Харків
«ФОЛІО»
2025

УБИВЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Павло Архипович Загребельний (1924–2009) розмірковував так: якщо пощастить видати його посмертно та ще й із передмовою, то слід буде звернутися до Ніли Зборовської (1962–2011). Чим Зборовська полонила Загребельного? Можливо, своїми роздумами над причинами ненависті більшовиків до Пантелеймона Куліша (1819–1897): «Для імперії (СРСР. — *Авт.*) Куліш став небезпечнішим, ніж Шевченко, адже це був перший український аналітик, який... радикально засудив анархічних запорожців, назвавши їх «соціалістами, комуністами і нігілістами» свого часу... Виступаючи проти бунтівливих маргінальних шляхів із їх демонічним інфантильним індивідуалізмом, Пантелеймон Куліш обстоював організовано-культурне протистояння «критически мислящих личностей», тобто мужній індивідуалізм, що прагне до соборності аристократії».

Зборовській 25 серпня 2005 року довелося вперше зустрітися з батьком у будинку в Кончі-Озерній. Це був його день народження. Моя дружина Таїса і я теж познайомилися з Нілою. Вона виголосила непростий для застільного сприйняття тост, у якому йшлося про її ставлення до історичних романів Загребельного. Фундаментальну розвідку Зборовської на цю тему видрукує у 2011 році журнал «Слово і Час». До 2005 року науковиця вже опублікувала

статтю про роман «Роксолана» в «Кур'єрі Кривбасу». Там, на її погляд, письменник підсумовував важливу сторінку в художньому пізнанні образу жінки часів жорстокого патріархату. У «Роксолані» султанська держава постала не лише як механізм насильства й деперсоналізації, а й як пригноблювальна система, завдяки якій народжується сильна, яскрава жіноча особистість. Мотив здобуття імені в налаштованій на безіменність авторитарно-патріархальній структурі влади символічно визначив для Зборовської наскрізну проблематику прози Загребельного: «Під час зустрічі з митцем я отримала в подарунок один із його останніх творів. Це був роман «Юлія...». Подарована книжка стала для мене справжньою несподіванкою... Головною інтригою роману була відверта сповідь про таємне чоловіче бажання, пов'язане з жінкою, тобто про те, ким була жінка для успішного українського чоловіка в радянській історії ХХ ст. Історія і влада тут правили лише тлом, на якому розгорталися пошуки українським чоловіком свого жіночого ідеалу.

Жінка символічно називалася одним ім'ям. Власне, ішлося про різних жінок у різні періоди чоловічого життя, але ім'я жінки хронічно повторювалося, ставало символом нав'язливого неврозуміння. У минулій історії героя — ряд трагічно загиблих осіб на ім'я Юлія. Наприкінці свого пристрасного «донжуанівського» пошуку чоловік збагнув «незворотно-трагічну помилку свого життя: жінка, до якої він ішов крізь роки й десятиліття, яку вперто шукав, яку ждав і жадав, насправді ніколи не існувала. Він її вигадав»... Це усвідомлення («А жінку не можна вигадати. Все можна вигадати, окрім жінки й смерті...») приходить разом із думкою про самовбивство. Чоловік почуває в собі демонічну істоту, яка неусвідомлено вбиває жінку. Звільняючись від егоїстичного тілесного бажання, котре хронічно

надихало й спустошувало його життя, він випускає на свободу душу, сповнену нездійсненого еротичного потягу. І цей тріумф душі над тілом, цілісного еротичного бажання над частковим сексуальним стає символічною подією роману, в якому йдеться про глибинно усвідомлену драму: чоловік ХХ ст., згідно з П. Загребельним, завершує ціле століття й завершується сам. Він схожий чимось на автора, очевидно, роман — замаскована автобіографічна сповідь. Її, без сумніву, захочуть витлумачити психоаналітики...»

У романі «Тисячолітній Миколай» (1991) Загребельного, не виключаю, також міститься чимало пізнавальних матеріалів для психоаналітичних досліджень. Тут головним чином ідеться про чоловіків. Автор спробував виокремити три головних психологічних та історичних типи українців. Назвав їх так: смерди, козаки, гайдамаки.

Розкриваю перший том «Тисячолітнього Миколая». У змісті знаходжу розділ-глумачення згаданого. Смердам присвячено 79, козакам (XVII століття) — 52, гайдамакам (XX століття) — 26 сторінок. У романі два паралельних сюжети. Перший, фантастичний, — про чоловіка, який живе тисячу років. І в нього є брат-смерд. Другий, трагікомічний — про долю брата-смерда, одного з вождів УРСР. У шкільному драмгуртку хлопцю довелося виконати роль Леніна. І пішло-поїхало... «Він нічого в житті не вмів... навчився гаркавити, як Ленін гаркавив, — і це все...» Страшенно ображався на брата, коли той зараховував його до смердів.

«Тобі аби мене скомпрометувати! Смерди — це ще в Київській Русі!.. Ми слуги народу. День і ніч працюємо для народу...»

Брат відповів: «Всіма вами володарює страх. Страх безплотний, мовби й неіснуючий, тільки його символ, сама ідея страху. Не важать імена, обличчя, постаті. Ви міняєте

над столами у своїх кабінетах казенні портрети і ніколи, жодного разу на них не споглянете. Колись на іконах люди знали все: лик, облачення, оклад. Про все могли сказати. А що ви можете сказати про черговий портрет чергової безлики над вашими столами? Смерди! Смерди!»

У середині 1990-х років батько згадував кінець 1940-х, кампанію проти космополітів. Тоді топтали по «безродному громадянину світу» Едуарду Багрицькому (1895–1934) (авторові «Думи про Опанаса»), шельмували одного з найулюбленіших письменників Загребельного — Леоніда Первомайського (1908–1973). Батько ще навчався в університеті. Уже друкувався в дніпропетровській пресі. Пи-сав рецензії на кінофільми, театральні вистави. Отож сте-жив за столичними, центральними ЗМІ. Зберіг із того часу поживклу сторінку газети, де розпинали Первомайсько-го. Він у виступі на ювілейній сесії Інституту літератури АН УРСР на тему «Леся Українка і сучасність» зауважив, що у творчості класика національне переростає в загаль-нолюдське. Первомайському відповіли партійні посіпа-ки: «Це закінчений і навіть мало замаскований космопо-літизм, але не Лесі Українки, а Леоніда Первомайського! Первомайський розвів гниль, космополітичні теорії, ско-тившись у bagno буржуазного «гуманізму».

Закінчується перша чверть ХХІ століття. Прикро, але у вітчизняних ЗМІ, трапляється, звучать мотиви сталін-ського агітпропу. От, наприклад, закортіло місцевим епі-гонам Павла Федоровича Смердякова знайти в батько-вих творах «шкідливу ідеологію». І пішло-поїхало! Іно-ді навіть не по-смердяковськи нападають, — той хоч припускав, що щось може бути не дозволено, — а ве-рещать услід за капітаном Лебядкіним: «Плюй на все і торжествуй!..» У незалежній Україні, де кабінети з уря-довими телефонами смерди й бандити вже розділили

з шариковими — смердяковими, на жаль, бракує словесної витонченості з минувшини. Ач, дивовижа, обзивати мого батька «мародером». Порівняймо: ось Гоголь дістає від Смердякова — «про неправду все написано». Звучить! Або пригадаймо збори в Києві в 1947 році. У залі — письменники, вчені. У президії всілися, як інквізитори, Каганович і Хрущов. З трибуни агітпропівські солов'ї заливаються: «Спостерігається якась боязнь сміливо ставити питання... відсутні жвавий обмін думками й атмосфера товариської дискусії, немає здорової більшовицької критики...»

У 1997 році Загребельний запитує: чи змінилася людина з часів Платона й Арістотеля? І відповідає, що були всякі часи: переважали смерди, панували козаки, мстилися гайдамаки. Сьогодні торжествує смерд. І неважливо, як він зветься: голова колгоспу, директор заводу, банкір, міністр, народний депутат, — однаково він зостається смердом. А чого чекати від смерда? Порятунк прийде тільки тоді, коли стрепенеться душа народу. Бо не вмерла ж вона. Не могла вмерти. Пафосно міркує батько. Я вже згадував, як він тривожився, чи достойно його видаватимуть після смерті. І переймався цим не даремно. Про які передмови говорити, якщо його авторське право топчуть?!

Нобелівський лауреат з економіки лорд Кейнс визначив поняття «ринок». Це місце зустрічі покупця з продавцем. Вітчизняний ринок — місце тусовки крадіїв. Одні Загребельного по-піратськи надрукували. Другі за бюджетні кошти для бібліотек, шкіл придбали, виставили на стенд і розмістили фото в інтернеті. Останнє вкрай трагікомічно. Усі паперові обкладинки оформлено однаково. Якість матеріалу — гірша за відходи Обухівської картонажки. А портрет на них — який портрет! Любо-мило

споглядати. Одне й те саме обличчя. Загребельного Павла. Цікавинка полягає в тому, що це не мій батько. А Павло Іванович Загребельний, актор, у 1974–1987 роках режисер Тернопільського драматичного театру ім. Тараса Шевченка.

Я зателефонував у видавництво флібустьєрів. Слухавку взяв чи то сонний, чи то напідпитку дядько. Нічого не бачив, на чув, нічого сказати не здатний. Крім того, що за адресою, де встановлено телефон, хтось ще з'являється раз на три місяці...

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, на території Національного заповідника «Софія Київська», 15 жовтня 2012 року відкрилася документально-книжкова виставка, присвячена Павлу Загребельному. Трохи раніше, того ж 2012-го, державна архівна служба України організувала в приміщенні ЦДАМЛМ схожу виставку, присвячену Олесю Берднику (1927–2003). Опісля — презентацію видання щоденників Олександра Довженка, повного їх варіанта, на оприлюднення якого дружина режисера наклала табу терміном на пів століття. Згадані документи, розміщені на сайті archives.gov.ua, не залишають нас байдужими. Після ознайомлення з ними зайвий раз переконуєшся, в яких абсурдних умовах розвивалася література, культура в СРСР.

Додам як ще одну ілюстрацію спогади Леоніда Кравчука. У Політбюро ЦК Компартії України ставлять на порядок денний роман Загребельного «Південний комфорт» (1983). Швидше за все, це сталося в першій половині 1984 року. Тоді ж газета «Радянська Україна» цю книгу «роздوبала». Кравчук, хоч ще й не був одним із секретарів ЦК, спробував заперечити: «Чого Політбюро має оцінювати?» Так і сказав. Це ж спеціальна сфера, нехай

оцінює Спілка письменників. Ну, чого Політбюро? Як пішла на мене атака зусібіч: як це міг так подумати?! Що Політбюро, бачте, некваліфіковане. Мені було сказано: «Політбюро може дати будь-кому оцінку!» От вам і все. Значить, і сексу теж?»

Непросто гуманітарній справі ведеться й у незалежній Україні. Це передбачав батько ще 1991 року. Звертаюся до «Тисячолітнього Миколая»: «Невже знов і знов віддунуватимуться гіркі й несправедливі слова, що народилися колись у притемненій душі Пантелеймона Куліша, засліпленого хутірськими недогарками:

*Народе без пуття, без честі і поваги,
Без правди у завітах предків диких,
Ти, що постав з безумної відваги
Гірких п'яниць і розбишак великих...*

А ми знов, як тисячу років тому, пливемо кудись по темному морю за чужими богами для свого зневіреного народу і не відаємо, яких же богів привеземо цього разу, яких пресвітерів, які ікони, які молитви».

Богдан Хмельницький і Євпраксія, «Хто за? Хто проти?», Роксолана, поети і султан, Сарданапал і Валтасар, Юлія і Запрошення до самовбивства, Афродіта Родоська і Меланія Андрюфоніс, критики-півники Підчеревний та Слимаченко-Еспераго, Тисячолітній Миколай і хлястики на шинелі товариша Сталіна — чимало образів і тем цікавили батька.

А любов? Не просто любов — справжнє бажання, спіймане за хвіст. Лінгвістка з Харкова Ірина Ходарева захистила кандидатську дисертацію, модулюючи лексико-семантичне й асоціативне поле любові у прозі Павла Загребельного. Зібрала картотеку, куди занесла понад 3500 текстів любові з його книг.

ЗМІСТ

Від автора.....	3
Убивця української радянської літератури.....	6
Бесіда з президентом Кучмою про національних дурнів (<i>інтермедія</i>)	37
Село Солошине. Прощання з патріархальною Україною (1924–1941).....	44
Анабасис червоноармійця Загребельного 1941, червень — 1946, січень.....	59
Як стати автором бестселерів. Короткий курс в 11 років. 1946–1957.....	84
Квіти на камені. Міллерсгорден. 1956 (<i>інтермедія</i>) ...	97
Перші романи. Редактор «ЛУ». 1957–1963.....	102
Михайло Резникович. Сергій Параджанов. Джон Апдайк. Олександр Богомазов. Іван Марчук (<i>інтермедія</i>)	112
Шість історичних романів за 15 років. Київська Русь. Євпраксія. Роксолана. Богдан Хмельницький	126
Двадцять два роки в СПУ. Вісім романів про ХХ століття. 1964–1986	163
Українська РСР як театр абсурду: прикрий випадок з Ліною Костенко (<i>інтермедія</i>) ...	191
Шаурі іа мунгу! Конча-Озерна. 1986–2009	194